บทที่ ๕
สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การนำเสนอบทนี้ได้แบ่งหัวข้อออกเป็น ๔ หัวข้อใหญ่ คือ

๑. สรุปผลการศึกษา

๒.อภิปรายผลการศึกษา

๓. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๔. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

สรุปผลการศึกษา

การวิจัยเรื่อง พลวัตงานช่างศิลป์ไทย : กระบวนการปรับตัวเพื่อการดำรงอยู่ของช่างปิดทองคำเปลว มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาคือ

๑. เพื่อศึกษาพัฒนาการงานช่างศิลป์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์

๒. เพื่อศึกษาสถานภาพและบทบาทของช่างศิลป์ไทยที่ใช้ทองคำเปลวในปัจจุบัน

๓. เพื่อศึกษากระบวนการปรับตัวของช่างศิลป์ไทยที่ใช้ทองคำเปลวในปัจจุบัน

ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อ ๑ เพื่อศึกษาพัฒนาการงานช่างศิลป์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งจะเป็นข้อมูลเชื่อมโยงไปถึงงานช่างปิดทองคำเปลวที่ผสมผสานอยู่กับงานช่างศิลป์ไทยแขนงต่าง ๆ เป็นเครื่องสะท้อนค่านิยมของสังคมที่มีต่อทองคำในแต่ละยุคสมัย โดยงานช่างศิลป์ไทยนั้นมีพื้นฐานแนวคิดมาจากคัมภีร์ทางศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธที่กล่าวถึงการเวียนว่ายตายเกิด ภพภูมิ โลกสวรรค์อันมีความวิจิตรงดงาม ซึ่งได้ถูกตกแต่งไปด้วยอัญมณีมีค่านานาชนิด หนึ่งในสิ่งมีค่าเหล่านั้นคือ ทองคำ ล้วนถูกเนรมิตขึ้นด้วยกุศลกรรมของผู้มีบุญ ประกอบกับการมีแหล่งทรัพยากรทองคำในธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ของบริเวณที่ถูกเรียกว่าสุวรรณภูมิ จึงได้มีการหาวิธีการนำทองคำมาใช้งานด้วยเทคนิควิธีการต่าง ๆ เพื่อแสดงถึงอำนาจบารมี ความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง และเป็นเครื่องยืนยันยศศักดิ์ บุญกุศลของพระมหากษัตริย์และชนชั้นสูง ทำให้ความต้องการทองคำมีมากขึ้น ช่างจึงต้องหาวิธีการใช้ทองคำให้ได้ประโยชน์มากที่สุด โดยการตีแผ่ทองคำให้เป็นแผ่นบาง ๆ ที่เรียกว่า ทองคำเปลว แล้วนำไปปิดบนวัสดุต่าง ๆ ทั้งงานสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม รวมทั้งงานประณีตศิลป์ทำให้สิ่งเหล่านั้นดูราวกับสร้างขึ้นด้วยทองคำทั้งชิ้น อันเป็นภูมิปัญญาที่ช่างศิลป์ไทยได้คิดค้นพัฒนาสืบทอดส่งต่อกันมายาวนาน แต่ในบางช่วงเวลาภายใต้บริบททางสังคมในแต่ละขณะ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้ง

มหาวิทยาลัยบูรพา Burapha University

ปัจจัยภายใน และปัจจัยภายนอกได้ส่งผลกระทบต่องานช่างปิดทองคำเปลว จากผลการศึกษาวิจัยสามารถแบ่งช่วงพัฒนาการงานช่างศิลป์ไทยที่ใช้ทองคำเปลวได้เป็น ๓ ช่วง คือ

ช่วงที่ ๑ (สมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓) มีความพยายามที่จะสร้างบ้านเมืองให้ใหญ่โตสง่างามเหมือนเมื่อครั้งบ้านเมืองดี จึงเป็นช่วงที่สืบต่อแนวคิด ค่านิยม รูปแบบงานช่างศิลป์ไทยมาอย่างเข้มข้น ผลงานศิลปกรรมต่าง ๆ ที่ถูกสร้างขึ้นจึงถูกประดับตกแต่งไปด้วยทองคำเปลวมากมาย แม้ในสมัยรัชกาลที่ ๓ จะมีพระราชนิยมศิลปะรูปแบบจีน ที่ทำให้ลดการใช้ทองคำเปลวในการประดับตกแต่งอาคารภายนอก แต่กลับใช้ทองคำเปลวมากขึ้นในการประดับตกแต่งภายในตัวอาคาร เนื่องจากแนวคิด ความเชื่อ รสนิยมของชาวไทยและชาวจีนมีพื้นฐานที่คล้ายคลึงกัน จึงส่งผลให้ยังมีการใช้ทองคำเปลวอยู่เช่นเดิม

ช่วงที่ ๒ (สมัยรัชกาลที่ ๔ ถึงรัชกาลที่ ๖) เป็นช่วงที่ชนชั้นสูงปรับรับแนวคิด ค่านิยม รวมทั้งรูปแบบงานศิลปกรรมแบบตะวันตกเข้ามาใช้ในสังคมไทย ส่งผลกระทบต่องานช่างศิลป์ไทยและงานช่างปิดทองคำเปลวคือ การประดับตกแต่งอาคารสถานที่สำคัญแบบตะวันตกมีการปิดประดับทองคำเปลว แต่ไม่มากเท่ากับรูปแบบไทยประเพณี คือจะใช้เฉพาะบางตำแหน่ง เช่น คิ้ว ขอบ บัว เป็นต้น พระพุทธรูป และพระบรมราชานุสาวรีย์ได้รับอิทธิพลงานประติมากรรมตะวันตกและแนวคิดเรื่องพิพิธภัณฑ์ทำให้ไม่มีการปิดทองคำ แต่ทำเป็นสีดำ งานจิตรกรรมเกิดแนวการเขียนภาพแบบสมจริง ได้ใช้สีเหลืองระบายแทนการปิดทองคำเปลวเพื่อสามารถเกลี่ยสีไล่ระดับแสงเงาได้ และมีการใช้โมเสกทองจากประเทศอิตาลีมาปิดประดับพระศรีรัตนเจดีย์ ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามแทนการปิดทองคำเปลว จนในสมัยรัชกาลที่ ๖ บ้านเมืองตกอยู่ในภาวะสงครามเศรษฐกิจตกต่ำทำให้งานศิลปกรรมที่สร้างขึ้นใหม่ต้องจำกัดการใช้ทองคำเปลวในการประดับตกแต่งลง แต่ยังมีการบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามตามรูปแบบเดิมจึงต้องมีการปิดประดับทองคำเปลวอยู่ด้วย

ช่วงที่ ๓ (สมัยรัชกาลที่ ๗ ถึงปัจจุบัน) เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงนี้คือ การเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชที่มีพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจสูงสุดเปลี่ยนเป็นระบอบประชาธิปไตย โดยมีคณะราษฎร์มีอำนาจ และบทบาทในการบริหารประเทศ ทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์ถูกลดทอนพระราชอำนาจลง ประกอบกับบ้านเมืองยังอยู่ในภาวะเศรษฐกิจตกต่ำหลังสงครามจึงทำให้งานช่างศิลป์ไทย โดยเฉพาะงานช่างปิดทองคำเปลวถูกลดบทบาทลงไปด้วย มีการจำกัดการใช้ทองคำเปลวมากขึ้น โดยได้ใช้กับสัญลักษณ์ที่แสดงความเป็นประชาธิปไตย คือ พานรัฐธรรมนูญ อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย และศาสนสถานสำคัญที่สร้างขึ้นใหม่ เช่น วัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน เป็นต้น ภายหลังเหตุการณ์

มหาวิทยาลัยบูรพา Burapha University

รัฐประหารวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๐ ฐานอำนาจทางการเมืองเป็นกลุ่มทหารที่มีแนวคิดอนุรักษ์นิยมแบบไทย และไม่มีทัศนคติต่อต้านพระมหากษัตริย์ จึงได้ทำการฟื้นฟูสถานภาพของสถาบันกษัตริย์ให้กลับมาอีกครั้ง ประกอบกับภาวะเศรษฐกิจค่อย ๆ ปรับฟื้นขึ้นตามลำดับจากการเปิดเสรีทางการค้า ทำให้มีการหันกลับมานิยมรูปแบบศิลปะไทยประเพณี และยังมีงานการบูรณปฏิสังขรณ์ ปราสาท ราชวัง วัดวาอารามอย่างต่อเนื่อง จึงทำให้มีการนิยมการปิดประดับด้วยทองคำเพิ่มขึ้นตามมา และปัจจุบันประชาชนมีอิสระในการใช้หรือครอบครองทองคำและงานที่สร้างด้วยทองคำอย่างเสรี ทำให้ผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีสามารถที่จะเป็นเจ้าของหรือเป็นเจ้าภาพในการอุปถัมภ์งานช่างปิดทองเพื่อผลทางด้านสังคม หรือธุรกิจการค้าของตนเอง แต่อย่างไรก็ดีผลจากภาวะราคาทองคำในตลาดโลกที่เพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง และได้มีพัฒนาการทางเทคโนโลยีที่ก่อเกิดนวัตกรรมใหม่ ๆ ขึ้นมา จึงส่งผลต่อการตัดสินใจในการใช้ทองคำเปลวเพื่อการประดับตกแต่งสิ่งต่าง ๆ ให้คุ้มค่ามากที่สุด หากเป็นงานชั่วคราว หรืองานที่ต้องอยู่กลางแจ้งเป็นสาธารณะอาจเปลี่ยนไปใช้สีทองคำวิทยาศาสตร์แทนการปิดด้วยทองคำเปลวแท้

จากบริบททางสังคมที่เกิดขึ้นตลอดช่วงสมัยรัชกาลที่ ๑ จนถึงปัจจุบันสามารถสรุปปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่องานช่างศิลป์ไทยที่ใช้ทองคำเปลวได้ ๔ ประการ คือ

๑. ด้านแนวคิด คติ ความเชื่อ

๒. ด้านการเมืองการปกครอง

๓. ด้านเศรษฐกิจ

๔. ด้านนวัตกรรม

เมื่อปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งเข้ามากระทบจะส่งผลต่องานช่างปิดทองคำเปลว ซึ่งอาจเป็นด้านการสนับสนุนหรือการลดทอนการใช้ทองคำเปลวที่จะส่งผลกระทบต่อเนื่องไปถึงตัวช่างปิดทองคำเปลวโดยตรง เนื่องจากช่างเป็นผู้ผลิตงานให้กับสังคม สังคมจึงเป็นตัวกำหนดกรอบการทำงานให้กับช่างด้วย อย่างไรก็ดีตลอดสมัยรัตนโกสินทร์มีการใช้ทองคำเปลวในการสร้างสรรค์ผลงานอยู่ทุกรัชกาล มากบ้างน้อยบ้างตามบริบทของสังคมในขณะนั้น โดยมีสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นองค์อุปถัมภ์หลักมาโดยตลอด แม้ว่าจะมีการพยายามหาสิ่งทดแทนทองคำในสถานการณ์ราคาทองคำที่เพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง แต่ก็เป็นเพียงการเปลี่ยนวัสดุภายใต้ฐานคิดเดิมที่แสดงให้เห็นว่าในสังคมไทยมีค่านิยมยกย่องทองคำให้เป็นวัสดุสูงค่า และได้ใช้เป็นสัญลักษณ์ในการเชิดชูสถาบันหลักของชาติ คือ สถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ อีกทั้งยังเป็นเครื่องแสดงฐานะทางสังคม รสนิยมของผู้ครอบครอง จนได้กลายเป็นภาพลักษณ์ของความเป็นไทยที่ใช้สื่อสารกับสังคมโลกในปัจจุบันด้วย

มหาวิทยาลัยบูรพา Burapha University

ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อ ๒ สามารถสรุปได้ดังนี้ ปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการใช้ทองคำเปลวในงานช่างศิลป์ไทยทั้ง ๔ ประการ จะส่งผลกระทบสืบเนื่องโดยตรงต่อตัวช่างปิดทองคำเปลวในปัจจุบันดังกล่าวแล้วนั้น ทำให้ช่างทั้งสองกลุ่มที่ทำการศึกษายังคงรักษาสถานภาพความเป็นช่างที่ผลิตงานเพื่อตอบสนองความต้องการของสังคม คือ ช่างหลวง เป็นช่างในสังกัดกลุ่มงานช่างปิดทองประดับกระจก กลุ่มประณีตศิลป์และการช่างไทย สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม จบการศึกษาจากสถาบันการศึกษาทางด้านงานศิลปะโดยตรง มีตำแหน่งหน้าที่ เงินเดือน สวัสดิการที่แน่นอน จึงทำให้มีสภาพความเป็นอยู่ที่จัดได้ว่ามั่นคง ได้รับการยกย่องยอมรับจากสังคมจึงเป็นอาชีพที่มีเกียรติ ก่อให้เกิดความภาคภูมิใจในการทำงาน ส่วนช่างอิสระ เป็นช่างปิดทองที่รับทำงานทั่วไปไม่มีสังกัดประจำเป็นการถาวร มีทั้งที่สำเร็จการศึกษาจากสถาบันการศึกษาทางด้านศิลปะโดยตรง และไม่ได้สำเร็จการศึกษาทางด้านงานศิลปะ จึงต้องมาศึกษาเรียนรู้วิธีการปิดทองจากการปฏิบัติงานจริง ในสถานที่จริง รายได้ขึ้นอยู่กับปริมาณงานและความสามารถในการทำงาน ไม่มีสวัสดิการ ไม่มีสถานที่ทำงานที่แน่นอน จึงมีสภาพความเป็นอยู่ที่จัดได้ว่าไม่มั่นคงนัก ช่างอิสระส่วนใหญ่จึงไม่ค่อยภาคภูมิใจในอาชีพนี้ ซึ่งสะท้อนออกมาด้วยการที่ส่งบุตรหลานของตนให้เรียนสูง ๆ เพื่อจะได้ประกอบอาชีพอื่นที่ดีกว่า

บทบาทหน้าที่ของช่างทั้งสองกลุ่มยังคงต้องทำงานเพื่อสนองความต้องการของสังคม โดยที่ช่างหลวงต้องทำงานเพื่อสนองสถาบันพระมหากษัตริย์ และทำตามคำสั่งของต้นสังกัดคือภาครัฐบาลเป็นหลัก ส่วนช่างอิสระรับทำงานทั่วไป ผู้ว่าจ้างจึงมีความหลากหลายกว่า ทำให้รูปแบบ ลักษณะงานมีความหลากหลายตามไปด้วย จึงเป็นการทำงานเพื่องาน เพื่อสร้างฐานะให้กับตนเอง ไม่ได้ทำงานเพื่อสนองตอบอารมณ์ความรู้สึก และไม่ต้องการแสดงตัวตนอย่างที่ศิลปินในปัจจุบันต้องการ

ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๓ สามารถสรุปกระบวนการปรับตัวของช่างปิดทองคำเปลวได้ดังนี้ สำหรับเทคนิคและกรรมวิธีการปิดทองคำเปลว ช่างทั้งสองกลุ่มยังคงมีการทำพื้นและปิดทองด้วยยางรัก และได้มีการพัฒนาใช้วัสดุสมัยใหม่แทนยางรัก คือ สีน้ำมัน และอีพ็อคซี่ เพื่อความสะดวก รวดเร็ว และไม่ก่อให้เกิดอาการแพ้ ส่วนวัสดุทดแทนทองคำ คือสีทองคำวิทยาศาสตร์ได้ถูกนำมาใช้ประกอบในงานพระราชพิธีสำคัญเพิ่มมากขึ้นในสมัยปัจจุบัน แต่ไม่ได้เป็นภาระหน้าที่ของช่างปิดทองประดับกระจก อย่างไรก็ดีได้มีส่วนช่วยลดภาระงานของทางกลุ่มช่างหลวงไปได้มาก สำหรับกลุ่มช่างอิสระแล้วช่างบางท่านรับทำงานสีทองคำวิทยาศาสตร์ด้วยเพื่อจะได้มีงานทำและมีรายได้ จึงต้องเรียนรู้ฝึกฝนเทคนิคการใช้สีทองคำวิทยาศาสตร์เพิ่มมากขึ้น

การทำงานของช่างทั้งสองกลุ่มมีการประสานงานเชื่อมโยงกันภายในกลุ่มของตนเอง

มหาวิทยาลัยบูรพา Burapha University

และเชื่อมโยงไปยังกลุ่มอื่นโดยอาศัยความรู้จักคุ้นเคยกันเป็นสำคัญ เนื่องจากต้องอาศัยความสะดวกในการติดต่อประสานงาน ความไว้วางใจในฝีมือ ความรับผิดชอบ และความซื่อสัตย์ และภายใต้ความสัมพันธ์นี้ช่างต่างก็มีผลประโยชน์ร่วมกันอยู่ด้วย

ภาระหน้าที่ของช่างด้านการถ่ายทอดสืบสานภูมิปัญญาการปิดทอง ช่างหลวง และช่างอิสระบางท่านสำเร็จการศึกษาจากสถาบันการศึกษาที่มีการเรียนการสอนทางด้านศิลปะ บางท่านอาจมีความรู้เรื่องการปิดทองคำเปลวมาบ้างแล้ว แต่บางท่านอาจยังไม่รู้ และไม่มีความชำนาญมากพอ เนื่องจากทางสถาบันการศึกษาสอนการปิดทองด้วยยางรักแต่ภาคทฤษฎี แล้วให้ปฏิบัติจริงโดยใช้สีน้ำมันแทนยางรัก โดยให้ทำงานส่งเพียงชิ้นเล็ก ๆ ไม่กี่ชิ้น ส่วนช่างอิสระอีกกลุ่มที่ไม่ได้สำเร็จการศึกษาจากสถาบันการศึกษาที่สอนทางด้านศิลปะ จึงขาดทักษะและประสบการณ์ ทำให้ต้องออกมาหาเรียนรู้ฝึกฝนเองเมื่อเข้ามาทำงาน โดยการถ่ายทอดจากรุ่นพี่ หรือหัวหน้างาน ไม่มีเอกสารตำราเรียน ฝึกทำกับงานจริง ในสถานที่จริง ๆ ส่วนใครจะมีความชำนาญมากน้อยเพียงไรขึ้นอยู่กับความเอาใจใส่ฝึกฝนของแต่ละบุคคลเป็นสำคัญ

นอกจากนี้ทางกลุ่มช่างหลวงยังได้มีการเผยแพร่ความรู้การปิดทองคำเปลวไปยังบุคคลภายนอก แต่สอนเฉพาะการปิดทองด้วยสีน้ำมันไม่ได้สอนการปิดทองด้วยยางรัก เพราะเกรงว่าจะก่อให้เกิดอาการแพ้กับผู้เข้ารับการอบรม

สถานการณ์งานช่างปิดทองในอนาคตจากผลการวิจัยทำให้คาดการณ์ได้ว่างานช่างปิดทองคำเปลวจะยังคงมีอยู่ต่อไป ภายใต้เงื่อนไขที่ยังมีทรัพยากรทองคำ และคนยังให้คุณค่ากับทองคำ อีกทั้งยังคงมีสถาบันพระมหากษัตริย์ พุทธศาสนา และมีงานการอนุรักษ์สมบัติของชาติอยู่ แต่มีทิศทางว่าจะถูกปรับไปใช้วัสดุสมัยใหม่คือ สีน้ำมันทดแทนยางรัก และสีทองคำวิทยาศาสตร์ทดแทนทองคำเปลวแท้มากขึ้น

อภิปรายผล

การศึกษาวิจัยงานช่างศิลป์ไทยที่ใช้ทองคำเปลว สมัยรัตนโกสินทร์ มีลักษณะการเปลี่ยนแปลงที่เป็นวิวัฒนาการทางวัฒนธรรม คือ มีการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป ที่ใช้เวลาอันยาวนานจึงจะมองเห็นภาพการเปลี่ยนแปลงโดยชัดเจน (สนิท สมัครการ, ๒๕๔๕, หน้า ๑๔) ทำให้ต้องศึกษางานช่างศิลป์ไทยตลอดช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ และย้อนกลับไปถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ต่อเนื่องเชื่อมโยงแนวคิด คติ ความเชื่อ ค่านิยมทางสังคมและวัฒนธรรม จากผลการศึกษาจึงได้วิสัยทัศน์เรื่องการใช้ทองคำเปลวในงานช่างศิลป์ไทยตลอดช่วงเวลากว่า ๒๐๐ ปี และพบว่าบางช่วงการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมมีลักษณะเป็นการ

มหาวิทยาลัยบูรพา Burapha University

เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างค่อนข้างรวดเร็ว และฉับพลัน ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๓ คือ ชนชั้นสูงได้รับอิทธิพลศิลปะจีนเข้ามาผสมผสานกับศิลปะไทยประเพณีที่ทำให้มีการนำถ้วยชาม กระเบื้องเคลือบมาปิดประดับอาคารภายนอกแทนการปิดทองคำเปลว แต่การตกแต่งภายใน งานจิตรกรรมมีการใช้ทองคำเปลวปิดประดับมากขึ้น เนื่องจากความเชื่อ ค่านิยมของชาวไทยกับชาวจีนมีความคล้ายคลึงกัน สมัยรัชกาลที่ ๔ ต่อเนื่องถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้รับอิทธิพลความเชื่อ ค่านิยม รูปแบบศิลปะตะวันตกมาปรับใช้ในสังคมไทยมากขึ้น ส่งผลต่องานศิลปกรรมแขนงต่าง ๆ ให้มีการใช้ทองคำเปลวในตำแหน่งหรือสถานที่สำคัญ ในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๖ รัชกาลที่ ๗ และรัชกาลที่ ๘ บ้านเมืองตกอยู่ในภาวะสงคราม เศรษฐกิจตกต่ำ อีกทั้งยังประสบปัญหาทางการเมืองการปกครอง ทำให้ต้องลดปริมาณการใช้ทองคำเปลวเพื่อการประดับตกแต่งลงอย่างมาก จนถึงรัชกาลปัจจุบันสภาพทางเศรษฐกิจดีขึ้นสังคมได้หวนกลับมานิยมรูปแบบงานศิลปะไทย เพื่อส่งเสริมสนับสนุนสถาบันหลักของชาติ และเพื่อธุรกิจการท่องเที่ยว นอกจากนี้การใช้ทองคำเปลวยังได้แพร่กระจายลงสู่สามัญชนมากขึ้น เพื่อผลทางสังคม และธุรกิจการค้า จึงสามารถสรุปปัจจัยสำคัญที่ส่งผลกระทบต่องานช่างศิลป์ไทยที่ใช้ทองคำเปลวได้ ๔ ประการ คือ ๑. ด้านแนวคิด คติความเชื่อ ๒. ด้านการเมืองการปกครอง ๓. ด้านเศรษฐกิจ ๔. ด้านนวัตกรรม ซึ่งสอดคล้องกับ Janet Wolff ที่ได้เสนอว่าการผลิตงานช่างในฐานะการผลิตงานศิลปะทางสังคมนั้นต้องให้ความสนใจใน ๓ ประเด็นใหญ่ คือ ๑. เทคโนโลยี ๒. สถาบันทางสังคม และ ๓. ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ (Wolff, ๑๙๘๑, pp. ๔๒ อ้างถึงใน บุญรัตน์ เจริญชัย, ๒๕๔๑, หน้า ๑๐)

ประการแรกเทคโนโลยี มิได้เกิดขึ้นมาโดยไม่มีเหตุปัจจัยหรือเกิดมีได้จากบุคคลเพียงคนเดียว แต่เทคโนโลยี และประดิษฐกรรมเกิดขึ้นเพราะความเปลี่ยนแปลงและความเรียกร้องต้องการจากสังคมโดยรวม พร้อมกันนั้นการพัฒนาทางเทคโนโลยีก็ต้องอาศัยความรู้ที่ได้สะสมกันมาหลายชั่วคนเป็นพื้นฐาน และเทคโนโลยีก็มีผลนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมด้วย ดังนั้นช่างทั้งหลายจะไม่มีทางหลบหลีกไปจากผลของเทคโนโลยีได้ เพราะจะต้องใช้ความรู้และเทคนิคใหม่ ๆ ในงาน แม้แต่วัสดุในการผลิตงานศิลปะก็เป็นผลิตผลมาจากพัฒนาการทางเทคโนโลยี และในงานปิดทองคำเปลวซึ่งต้องใช้ทองคำเปลวเป็นวัสดุหลักร่วมกับวัสดุที่ใช้ผสานแผ่นทองคำเปลว ซึ่งมีวิวัฒนาการจากการใช้ยางต้นไม้ เช่น ยางรัก ยางมะเดื่อ เป็นต้น มาเป็นการใช้สีน้ำมัน หรืออีพ็อคซี่ที่ทำให้การทำงานสะดวกมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้แล้วยังมีนวัตกรรมทดแทนทองคำเปลวแท้ คือ สีทองคำวิทยาศาสตร์ที่ได้เริ่มเข้ามาเป็นทางเลือกหนึ่งให้กับผู้บริโภค ซึ่งทำให้ช่างต้องเรียนรู้ฝึกฝนวิธีการใช้งานเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดด้วย

ประการที่สอง สถาบันทางสังคม คือเงื่อนไขที่อยู่เบื้องหลังกระบวนการผลิตผลงานของ

มหาวิทยาลัยบูรพา Burapha University

ช่าง การที่ใครคนหนึ่งจะได้เป็นผู้ผลิตงานศิลปะนั้นเป็นสิ่งที่อยู่ภายใต้โครงสร้างทางสังคมที่สำคัญ ได้แก่ การเลือกสรรและฝึกฝนไม่โดยทางตรงก็แฝงเร้นอยู่ในโครงสร้างนั้น เช่นที่ เมสัน กริฟฟ์ พบว่าค่านิยมและทัศนคติที่เป็นพื้นฐานจากครอบครัว และชนชั้นทางสังคมนั้นมีผลต่องานที่คนคนหนึ่งสร้างขึ้นในฐานะของศิลปิน (Wolff, ๑๙๘๑, pp. ๔๒ อ้างถึงใน บุญรัตน์ เจริญชัย, ๒๕๔๑, หน้า ๑๐) นอกจากนี้ช่างยังต้องอาศัยและมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ๆ ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ ซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีผลต่องานศิลปกรรม ซึ่งเป็นได้ทั้งการเกื้อหนุนและการกำกับการให้ช่างได้ทำงานตามความต้องการ เนื่องจากสภาพทางสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีระบบการปกครองที่มีพระมหากษัตริย์อยู่ในตำแหน่งสูงสุด ทำให้โครงสร้างของสังคมไทยมีชนชั้นพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง ไพร่ และทาส ใช้ระบบศักดินาเช่นเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยา สถาบันพระมหากษัตริย์ในส่วนที่เป็นอุดมคติ ซึ่งอิงอยู่กับศาสนาจึงต้องสร้างความแตกต่างจากสามัญชน โดยการใช้สิ่งของมีค่าต่าง ๆ โดยเฉพาะทองคำเป็นสัญลักษณ์แสดงความศักดิ์สิทธิ์ และพระบุญญาบารมี จึงเป็นหน้าที่ของช่างที่ต้องคิดหาเทคนิควิธีการสร้างสรรค์ผลงานต่าง ๆ เพื่อผลประโยชน์แลกเปลี่ยนจากผู้อุปถัมภ์ จนกระทั่งยุคจารีตได้คลี่คลาย ผ่อนปรน และผ่านเข้าสู่ยุคประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข แต่คติ ความเชื่อ ค่านิยม และทัศนคติดั้งเดิมยังคงได้รับการสืบต่อ และปฏิบัติอย่างเคร่งครัดในกลุ่มของช่างหลวงที่ทำงานสนองสถาบันพระมหากษัตริย์และหน่วยงานภาครัฐโดยตรง ส่วนช่างอิสระที่สร้างงานตามความต้องการของตลาดซึ่งมีหลากหลายทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน พระสงฆ์ ตลอดจนปัจเจกบุคคล ทำให้ลักษณะและรูปแบบของงานมีความหลากหลายตามไปด้วย อย่างไรก็ดี วัตถุประสงค์ของการใช้ทองคำเปลวในการสร้างสรรค์งานเพื่อเป็นสัญลักษณ์ในการสื่อสารแต่ละยุคสมัยมีความแตกต่างกันไป ภายใต้ฐานคิดเดิม กล่าวคือ ในช่วงสามรัชกาลแรกที่ได้รับแนวคิด คติ ความเชื่อมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยาอย่างเข้มข้นนั้น ทองคำจำกัดให้ใช้เฉพาะบุคคล สถานที่ที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ และพุทธศาสนา เพื่อต้องการใช้เป็นเครื่องมือในการแสดงความศักดิ์สิทธิ์ ชนชั้นบรรดาศักดิ์ บุญญาธิการ ฐานะทางเศรษฐกิจ อำนาจ ความกล้าหาญ ความเจริญรุ่งเรือง ซึ่งสอดคล้องกับงานของวัฒนะ จุฑะวิภาต (๒๐๐๖, หน้า ๑๐๘-๑๑๓) ที่ศึกษาเรื่องทองในสังคมไทย แต่ภายหลังได้มีการให้ความสำคัญและความหมายของทองคำเพิ่มมากขึ้น คือในสมัยรัชกาลที่ ๔ ถึงรัชกาลที่ ๖ ทองคำเป็นสิ่งแสดงถึงความศิวิไลซ์ตามแนวคิดแบบตะวันตก จึงใช้ทองคำเปลวประดับตกแต่งอาคารสถานที่แบบตะวันตกด้วย สืบเนื่องไปยังสมัยรัชกาลที่ ๗ ถึงรัชกาลปัจจุบัน ได้ใช้ทองคำเป็นเครื่องมือในการเชิดชูอำนาจประชาธิปไตย เป็นเครื่องแสดงรสนิยม ตลอดจนแสดงความเป็นไทย เพื่อผลทางสังคม การปกครอง และธุรกิจการค้า ตลอดช่วงเวลาแห่งสมัย

มหาวิทยาลัยบูรพา Burapha University

รัตนโกสินทร์ทองคำถูกใช้เป็นเครื่องมือในการสื่อสารอย่างมีนัยมาโดยตลอด และยังแสดงให้เห็นว่าไม่ว่าชนชาติไทย หรือชาติไหน ๆ ต่างยอมรับยกย่องทองคำให้เป็นสิ่งที่มีคุณค่า มีมูลค่า และใช้สื่อความหมายมากมายที่เป็นพลังในด้านบวก

ประการที่สาม ปัจจัยทางเศรษฐกิจที่ส่งผลต่อการสร้างงานศิลปกรรม ซึ่งสัมพันธ์กับโครงสร้างส่วนอื่นทั้งทางสังคมและการเมือง ในการใช้วัสดุมีค่า เช่นทองคำเปลวในการปิดประดับตกแต่งอาคารสถานที่ต่าง ๆ ภายในพระราชวัง วัดวาอาราม หรือสถานที่เอกชนย่อมแสดงว่าผู้อุปถัมภ์มีฐานะทางเศรษฐกิจดีพอที่จะใช้ของมีค่าราคาแพงเหล่านั้น นอกจากนี้ช่างยังต้องดำรงชีวิตอยู่ และจำเป็นต้องขายงานของตนให้ได้ไม่ว่าจะในรูปแบบการซื้อขายโดยตรง หรือการอุปถัมภ์ก็ตาม

งานวิจัยนี้จึงมีความสอดคล้องกับกรอบแนวคิดของนักมานุษยวิทยาข้างต้น คือ งานศิลปะและผู้ผลิตนั้นไม่ได้เป็นอิสระจากสังคม ศิลปินเองก็ต้องอยู่ภายใต้พันธนาการทางสังคม ผลผลิตของเขาก็เป็นส่วนเดียวกับความคิดของสังคม และวัฒนธรรมในช่วงเวลานั้น ๆ (สิทธิพร เนตรนิยม, ๒๕๔๖, หน้า ๖)

ด้านแนวคิดเกี่ยวกับงานศิลปะในสังคมด้านหนึ่งได้นำไปสู่การแบ่งแยกกลุ่มผู้ผลิตงานช่างออกเป็นสองกลุ่มที่มีสถานภาพต่างกัน คือ ช่าง และศิลปิน เป็นแนวคิดของตะวันตกที่ว่าศิลปินเป็นบุคคลพิเศษที่แตกต่างจากสมาชิกอื่น ๆ ในสังคม ในงานของบุญรัตน์ เจริญชัย ที่ได้ศึกษาเรื่อง ช่างเมืองเพชร : วิถีชีวิตร่วมสมัยของช่างปูนปั้น เพชรบุรี ได้สรุปผลการศึกษาว่า ช่างมีการเปลี่ยนแปลงในด้านความคิดเกี่ยวกับช่าง และงานช่างบางประการ โดยพบว่าช่างเริ่มมีมุมมองเกี่ยวกับฐานะของตนในแบบของศิลปินตามแนวคิดของศิลปะสมัยใหม่ เช่น ต้องการให้มีพื้นที่แสดงตัวตนของช่างในฐานะผู้สร้างงาน ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าช่างเริ่มมีความคิดว่างานเหล่านั้นเป็นงานของตัวเอง ไม่ใช่งานที่ทำให้กับผู้อื่นเช่นในอดีตแล้ว และอยากได้รับการยกย่องเป็นศิลปินแห่งชาติ (บุญรัตน์ เจริญชัย, ๒๕๔๑, หน้า ๑๕๒) ซึ่งแตกต่างจากการศึกษาวิจัยนี้ที่ผลการศึกษาสรุปว่า ช่างปิดทองทั้งช่างหลวง และช่างอิสระยังคงมีสถานภาพของความเป็นช่างแบบเดิมที่ไม่ได้มีแนวคิดที่จะเรียกร้องต้องการมีพื้นที่แสดงตัวตนหรือความเป็นเจ้าของผลงานแต่อย่างใด ทั้งนี้เนื่องจากลักษณะการทำงานของช่างปูนปั้นเมืองเพชร กับช่างปิดทองคำเปลว มีความแตกต่างกัน คือ ช่างปูนปั้นสร้างงานเบ็ดเสร็จทั้งกระบวนการได้ในคน ๆ เดียว ตั้งแต่ขั้นตอนการคิดออกแบบผูกลาย การตำปูน การปั้น การตกแต่งชิ้นงาน จึงสามารถคิดสร้างสรรค์งานได้ตามอารมณ์ ความปรารถนาของตน ช่างจึงถือว่าเป็นผลงานของตนเอง และมีความต้องการแสดงความเป็นเจ้าของผลงานนั้น ต่างจากช่างปิดทองคำเปลว ซึ่งเป็นงานที่ทำในขั้นตอนเกือบสุดท้าย หรือสุดท้ายที่ต้อง

มหาวิทยาลัยบูรพา Burapha University

ผ่านขั้นตอนการสร้างงานจากช่างหลายฝ่าย เช่น ช่างปั้น ช่างไม้ ช่างหล่อ เป็นต้น แล้วจึงส่งต่อมายังช่างปิดทองให้ทำการประดับตกแต่ง และลักษณะงานปิดทองคำเปลวมีรูปแบบวิธีการที่สามารถสร้างสรรค์ดัดแปลงได้น้อย อีกทั้งยังเป็นงานแนวประเพณี เชิงอนุรักษ์ให้ต้องยึดถือรูปแบบดั้งเดิม และความแตกต่างของพื้นที่ที่ใช้ในการศึกษาที่ต่างกัน คือ ช่างปูนปั้นเมืองเพชร ศึกษาช่างปั้นจังหวัดเพชรบุรี ส่วนช่างปิดทองศึกษาในกรุงเทพฯ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นวัดหลวงที่มีรูปแบบวิธีการเชิงอนุรักษ์ ทำให้ช่างต้องสร้างงานตามความประสงค์ของเจ้าของงาน เจ้าภาพ หรือตลาด จึงไม่ได้มีความคิดว่างานนั้นเป็นของตนเอง และไม่ต้องการแสดงตัวตนอย่างเช่นศิลปินในปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากการขาดการถ่ายทอดวิธีการทำพื้นและปิดทองคำเปลวด้วยยางรักแบบโบราณอย่างจริงจังในสถาบันการศึกษาทางด้านศิลปะไทย และการถ่ายทอดของกลุ่มช่างปิดทองประดับกระจกต่อบุคคลภายนอก อาจส่งผลให้ในอนาคตภูมิปัญญาการทำพื้นและปิดทองด้วยยางรักแบบโบราณต้องสูญหายไป ฉะนั้นสมควรต้องมีการทบทวนหลักสูตร เนื้อหา วิธีการสอนที่จะต้องตั้งเป้าหมายให้นักเรียนที่สำเร็จการศึกษาสามารถที่จะทำการปิดทองด้วยยางรักแบบโบราณเพื่อให้มีความพร้อมที่จะออกไปทำงานได้ทันที และหน่วยงานภาครัฐบาลที่รับผิดชอบในการอนุรักษ์สืบสานภูมิปัญญาไทย ควรพิจารณาจัดทำขั้นตอนกรรมวิธีการทำพื้นและปิดทองด้วยยางรักแบบโบราณในรูปของสื่อผสมให้ครบทุกขั้นตอน เพื่อเก็บเป็นภูมิปัญญา และเผยแพร่ต่อไปในอนาคต

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

เนื่องจากงานวิจัยนี้ได้กำหนดกลุ่มตัวอย่างไว้ ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มช่างหลวง และกลุ่มช่างอิสระ ด้วยข้อจำกัดด้านเวลา และทุนในการทำวิจัย ทำให้ได้ข้อมูลและเกิดวิสัยทัศน์ไม่ครอบคลุมทุกด้าน ซึ่งยังมีกลุ่มช่างปิดทองกลุ่มที่ทำงานสังกัดภาคเอกชน บริษัท ห้างร้าน และกลุ่มช่างพระที่ไม่ได้ถูกศึกษา และในทางกลับกันให้ศึกษาในมุมมองของผู้อุปถัมภ์งานช่าง ซึ่งน่าจะได้ข้อมูลที่จะช่วยเสริมวิสัยทัศน์ต่อทองคำ และการใช้ทองคำเปลวในสังคมได้มากขึ้น นอกจากนี้ยังสามารถที่จะขยายขอบเขตการศึกษาให้กว้างออกไปในระดับภาค ระดับประเทศ หรือระดับภูมิภาค เพื่อทำความเข้าใจ เชื่อมโยง เปรียบเทียบให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจนเพิ่มยิ่งขึ้น

มหาวิทยาลัยบูรพา Burapha University